

Mátyás-Rausch Petra

TÁRSADALMI MOBILITÁS AZ ERDÉLYI KINCSTÁRI IGAZGATÁSBAN (1571–1629)*

Az erdélyi állam kincstári igazgatásának, az ott szolgáló hivatalnokok életpályájának vizsgálata első pillantásra nem tűnhet nehéz feladatnak, hiszen már komoly előmunkálatok állnak a kutatók rendelkezésére,¹ többek között Trócsányi Zsolt is foglalkozott ezzel a témával.² Ennek ellenére, ha felütjük „Trócsányit” a kincstári igazgatásról szóló fejezetnél, egymás után sorjáznak a szerző által nyitva hagyott, érdekesebbnél érdekesebb kérdések, meg nem oldott problémák. Ezek közé tartozik a kincstári igazgatásban dolgozó hivatalnokok, tisztségviselők hivatali előmenetele, karriertörténete és az ehhez szorosan kapcsolódó társadalmi mobilitás problematikája is.³

A rendi társadalom társadalmi mobilitásának vizsgálata önmagában sem egyszerű feladat, hiszen ezt a fogalmat leginkább az iparos, posztiparos társadalmakkal azonosítják, jóllehet a 16–17. században is létezett a társadalmi – vertikális és horizontális – mobilitás bizonyos mértéke.⁴ Esetünkben előnyt élvez a fejedelemség államigazgatásában, köztük a kincstári igazgatásban dolgozók *vertikális mobilitásának* vizsgálata – jóllehet a horizontális mobilitásra is jócskán akad példa,⁵ ugyanis a szociális emelkedésen keresztül lehet a legjobban

---

* A tanulmány a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet kutatóműhelyében készült, megírását az NKFI 124684 számú fiatal kutatói pályázata támogatta.

¹ A teljesség igénye nélkül lásd *Oborni Teréz*: Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556. (Fons Könyvek 1.) Bp. 2002.

² *Trócsányi Zsolt*: Erdély központi kormányzata 1540–1690. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 6.) Bp. 1980. 320–337.

³ Noha a kormányzat- és igazgatástörténeti kutatások létjogosultsága nem vitatott, a mai napig érvényesek Jakó Zsigmondnak a múlt század közepén e tárgyban leírt gondolatai, miszerint a fejedelemség gazdasági, igazgatási és társadalmi „organizmus” nagyrészt feltáratlan. Lásd *Jakó Zsigmond*: Adatok a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához. Kolozsvár. 1945. 3–4. A könyv közrebocsátásáért köszönetet mondok Jakó Klárának. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az MTA BTK Történettudományi Intézet közös szervezésében 2015, 2016-ban és 2018-ban megtartott Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben címet viselő konferenciák többek között ezt az úrt próbálják meg kitölteni. A 2015. évi tudományos tanácskozás előadásainak szerkesztett változatát lásd Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben. Szerk. Bogdándi Zsolt – Fejér Tamás. (Erdélyi tudományos füzetek 287.) Kolozsvár 2017.

⁴ *Olga Khavanova*: „Kitűnő tehetséggel ellátott, különböző nyelveket tudó, jogok tudásával rendelkező...” Hivatalnoki pályafutások a Magyar Kamaránál a felvilágosult abszolutizmus idejében. Századok 148. (2014) 1213.

⁵ Vö. *Szabó András Péter*: A magyar Hallerek nemzetségekönve. Egy különleges forrás keletkezésének társadalomtörténeti háttere. Századok 142. (2008) 940.

„lemodellezni”, milyen és mekkora jelentősége volt a kincstári hivataloknak a korabeli hivatalnok-értelmiségi csoport életében.⁶

Általánosságban, korszaktól függetlenül kijelenthető, hogy a hivatalnokok karrierjének egyik legfőbb jellemzője a mobilitás volt, akár egy emberöltőről, akár generációkon keresztül ívelő időszakról is legyen szó. A tárgyalt időszakban az előrejutás, társadalmi emelkedés a dominus-familiáris/szervitor,⁷ majd a patrónus-kliens viszonyrendszer kereteiben volt lehetséges.⁸ Ez a végeredményben informális társadalmi hálózat működtette a korabeli államigazgatást,⁹ ugyanis a korabeli hivatali ügyintézésben a formális szabályok helyett leginkább a személyes kapcsolatok játszották a fontosabb szerepet.¹⁰ A fentiekből természetesen az következik, hogy egy-egy hivatal elnyerésében a mindenkori pártfogónak igen nagy szerepe volt, így a hivatalviselő karrierjének egyik leglényegesebb eleme a megfelelő dominus vagy pártfogó keresése, kiválasztása.¹¹ Fügedi Erik a 15. században felemelkedő hivatalnokok jellemzésénél kiemelte, hogy egy leendő familiáris életében és karrierjének alakulásában az első kritikus pont a *találkozás* volt, amikor a befolyással és hatalommal bíró úr felismerte a tehetséget, és szolgálatába fogadta a feltörekvő személyt. A második döntő pontot pedig a *házasság* jelentette, amelyben valójában az elért társadalmi fel-emelkedés elismerése manifesztálódott.¹²

Tanulmányom elején a kapcsolati háló és a klientúra-rendszer közigazgatást átható erejének rövid felvázolásán túl arról is szót kell ejtenem, hogy kik alkották a korabeli erdélyi kincstári igazgatásban dolgozó hivatalnokréteget, mely társadalmi csoportokat tekinthetünk reprezentatívnak. Kubinyi András a 15. századi

⁶ *Khavanova, O.*: „Kitűnő tehetséggel ellátott” i. m. 1212–1213.

⁷ *Kubinyi András*: A kincstári személyzet a 15. század második felében. In: *Tanulmányok Budapest múltjából* 12. Bp. 1957. 26.

⁸ *Khavanova, O.*: „Kitűnő tehetséggel ellátott” i. m. 1220. A patronázs és a klientelizmus rendszerét Jens Ivo Engels a mikropolitika kulcsfogalmaként értelmezte, ugyanis a korabeli döntéshozók választásaiban a hivatalra jelöltek személyes kötődései, kapcsolatai, hálózati beágyazódottsága legalább ugyanakkora súllyal estek latba, mint a szakmai képességei. Lásd *Jens Ivo Engels*: A korrupció története a korai újkortól a 20. századig. Bp. 2016. 26–27.

⁹ Jens Ivo Engels úgy fogalmazta meg ezt a jelenséget, hogy a kora újkor évszázadaiban a patronázs rendszere volt maga a norma, lásd *Engels, J.*: A korrupció i. m. 35.

¹⁰ *Pál Judit*: Az állam és a patrónus szolgálatában. Egy Károlyi-kliens a 18. század elején. *Korall* 2010. 42. sz. 179–180. A személyes kapcsolatok erejére álljon itt egy a témához kapcsolódó példa. Várfalvi Kósa Mátvás, a fejedelmi tábla ülnöke és vállalkozótársa, abrudbányai Fodor Pál deák 1607-ben együttesen keresték fel a nagy befolyással bíró kolozsvári polgárt, a bányászati prefektusi címet viselő Filstich Pétert, hogy járjon közbe érdekükben, kaphassák vissza az Abrudbányától elcsatolt falvakat, ugyanis azok lakossága nélkül nem tudják üzemeltetni bányáikat. Lásd *Mátvás-Rausch Petra*: Ércbányászat a Báthoryak korában. A szatmári és az erdélyi bányavidék arany-, ezüst- és higanybányászata (1571–1613). (Magyar Történelmi Emlékek–Értekezések). Bp. 2017. 277–278.

¹¹ *Pál J.*: Az állam és a patrónus szolgálatában i. m. 180.

¹² *Fügedi Erik*: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Bp. 1970. 94–95.

kincstári személyzetet tárgyaló tanulmányában úgy vélekedett, hogy a késő középkori Magyarországon létezett egy központi hivatalnokréteg, amely folyamatos utánpótlást kapott országos tisztséget viselő, befolyásos úr familiárisaként dolgozó, alacsony származással, de szakképzettséggel bíró egyének révén, akiknek döntő többsége literátus műveltséggel rendelkezett. Ez igen heterogén csoport volt, leginkább az egy-két faluval rendelkező kisenemesek és a gazdag mezővárosi, képzett jobbágyok tartoztak ide. Az előbbi „részcsoporthoz” a középnemesi rétegbe való bekerülés, míg az utóbbiak a nemesség és az azzal járó előnyök elérése volt az elsődleges célja.¹³ Kubinyi András megállapításai nagyrészt ráillenek a 16. század végi erdélyi kincstári igazgatásra is, ugyanis ezekben az évtizedekben a kincstári igazgatásban dolgozók között találunk feltörekvő kisenemest (sárdi Gyarmati Gergely) és gazdag mezővárosi jobbágyot (abrudbányai Fodor Pál), aki hivatali munkája révén lett nemes. A pénzügyi adminisztráció nagy szakértelmet és speciális tudást igényelt, a Báthory-kori Erdélyben az államigazgatásnak ez a területe kiváló kitörési lehetőséget biztosított az erdélyi világi értelmiség, ezen belül is a „deákság” számára. Az erdélyi „deákságot” Jakó Zsigmond négy csoportra bontotta,¹⁴ ezek közül leginkább a sajátos polgári vonásokat őrző gazdasági értelmiség kapcsolható a korabeli kincstári hivatalokhoz.¹⁵ A Báthory-korra jellemző társadalmi változatosságot, a fényes karrierek és nagy bukások korát – ahogy azt a későbbiekben bemutatásra kerülő életpályák is bizonyítják – Bethlen Gábor uralkodása alatt egy nyugodtabb időszak váltotta fel, amely azonban már nem nyújtott olyan lehetőségeket a felemelkedni vágyóknak a pénzügyigazgatás területén, és a kincstári hivatalok betöltői is más társadalmi csoportokból kerültek ki, mint a korábbi évtizedekben. Bethlen Gábor ugyanis előszeretettel támaszkodott a jómódú köznemességre és a már befutott, hivatalnok-értelmiségi dinasztiából származó tisztviselőkre a gazdasági-pénzügyi kormányzatban.

A tanulmányomban bemutatandó két karriertörténet és azok utózöngéje szépen példázza a nagyhatalmú pártfogóval való találkozás, a házasságkötés fontosságát a társadalmi emelkedésben, valamint kiviláglik belőlük, hogy a társadalmi mobilitás útjai miképp módosultak a Báthory- és a Bethlen-korban. Ezen felül az alábbi két hivatali pálya alakulásán keresztül azt is megfigyelhetjük, hogy milyen

¹³ *Kubinyi A.*: A kincstári személyzet i. m. 33–36.

¹⁴ Ez a négy csoport a következő: jogászertermiség, hivatalnokréteg, gazdasági értelmiség, valamint a „deákság” egy felszínesen képzett csoportja, amely több régi vonást is megőrzött, innen kerültek ki általában azok, akik nem állapodtak meg egyértelműen a világi értelmiség mellett, hanem ha a szükség úgy hozta, egyházi keretek között boldogultak. Lásd *Jakó Zsigmond*: Az erdélyi értelmiség kialakulásának kezdetei. In: Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történetéhez. Szerk. Uő. Bukarest 1976. 23–24.

¹⁵ Uo.

motiváló erőt jelentett az elitbe¹⁶ való felemelkedés lehetősége a korabeli társadalom alsóbb rétegei szemében, valamint azt is, hogy az egyes klientúra-hálózatok egyben integráló erővel is bírtak, az ország szélső vidékeit kapcsolták össze a fedelmi központtal.¹⁷

Sárd – Gyulafehérvár – Kolozsvár – Sárospatak: a sárdi Gyarmatiak

Gyarmati Gergely életútja egyike a Báthory-kor nem mindennapi kincstári karrierjeinek. Halálának pontos dátumát nem ismerjük, születési idejét (1553) azonban megtudhatjuk egy, a beszercei városi tanácshoz intézett leveléből.¹⁸ Származására nézve már nem rendelkezünk ennyire pontos információval, de valószínűsíthető, hogy ahhoz a Sárd mezővárosban lakó nemesi csoporthoz tartozott, amelynek tagjai leginkább hivatali úton próbáltak meg boldogulni és előrébb jutni a társadalmi ranglétrán.¹⁹ Sárd ugyanis a fejedelemség fővárosa,²⁰ Gyulafehérvár közvetlen közelében feküdt, a székváros legszűkebb piackörzetébe tartozott, így magától értetődő volt, hogy az udvar mellett fungáló hivatalok kiváló lehetőségeket nyújtottak a szerény anyagiakkal bíró, ám képzett helybéli nemesség számára. Másrészt Sárd igen fejlett és gazdag mezőváros volt, így az itt élő nemesi réteg rendelkezett az államigazgatásbeli sikeres karrierhez szükséges tudással.²¹

Arról sajnos hallgatnak a források, hogy Gyarmati Gergely milyen képzettséggel rendelkezett, amikor elkezdte igazgatási karrierjét, de valószínű, hogy sok pályatársához hasonlóan az alapok megszerzése után gyakorlati úton sajátította el a későbbi karrierjéhez szükséges tudást, köztük a pénzügyigazgatási ismereteket. Már említettük, hogy Fügedi Erik egy feltörekvő nemes életében az első döntő pillanatnak a későbbi pártfogójával való találkozást tartotta. Egy-egy ilyen találkozás körülményeit igen nehéz feladat pontosan feltárni, nincs ez másként

¹⁶ A korabeli erdélyi – elsősorban politikai elit – meghatározására lásd *Horn Ildikó*: A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszűlésének korszakában (1556–1588). Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. 2012. 12–14.

¹⁷ *Engels, J.*: A korrupció i. m. 30.

¹⁸ *Albert Berger*: Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen 1203–1585. I–III. Köln–Weimar–Wien 1986–1995. III. 266.

¹⁹ *Gálfi Emőke*: Gyulafehérvár és a körülötte fekvő mezővárosok kapcsolata a 16. század második felében. Erdélyi Múzeum 80. (2018) 1. sz. 47–48. A különlenyomat közrebocsátásáért köszönetet mondok Gálfi Emőkének.

²⁰ Gyulafehérvár annak ellenére vonzó célpontnak számított, hogy központi funkciói eléggé hiányosak voltak, nem volt maradéktalanul alkalmas egy székváros szerepére. Lásd *Erdősi Péter*: A fedelmi politikát támogató külföldi csoportok és a reprezentáció szinterei Báthory Zsigmond udvarában (1581–1598). Kandidátusi értekezés. Kézirat. 1997. 57–58.

²¹ *Gálfi E.*: Gyulafehérvár i. m. 49–50.

Gyarmati Gergely deák esetében sem. Az írott forrásanyagból ugyanis csak az derül ki, hogy 1572-ben az akkori gyulafehérvári udvarbíró, Petrichevich Horváth Kozma számtartójaként dolgozott.²² Gálfi Emőke kutatásai révén ismert tény, hogy a 16. század második felében működő gyulafehérvári udvarbírák alkalmazottaikat familiárisaik közül választották ki. Ez azt jelentette, hogy Gergely deák a Báthory fivérek egyik leghűségesebb embere, a későbbi fogarasi kapitány és fejedelmi tanácsos klientúra-hálózatába tartozott. A bekerülést Petrichevich körébe nagymértékben elősegíthette, hogy Sárd a gyulafehérvári uradalom részét képezte.²³ A gyulafehérvári uradalom udvarbírójának lenni bizalmi pozíciónak számított, ez a kapcsolati tőke jelentette Gyarmati Gergely számára a belépést a fejedelmi udvar kormányzatába, amin keresztül el tudta indítani nem mindennapi karrierjét. Egyúttal azt is hangsúlyoznunk kell, hogy Gyarmati nem kizárólagosan ennek köszönhette előmenetelét, ehhez mindenképpen szüksége volt a szakképzettségére is, ahogy ura sem csupán azért kapta meg az udvarbírói állást, mert hűségesen szolgálta a regnáló hatalmat, ugyanis korábban már látott el jószágigazgatási feladatokat.²⁴

Gergely deák karrierjének folytatása, azaz átkerülése vagy inkább átlépése a gyulafehérvári számtartói tisztségből a kincstárba – azon túl, hogy kiváló példa a horizontális mobilitás korabeli megvalósulására – megerősíti Kubinyi András azon elméletét, miszerint már a késő középkori Magyarországon létezett egy központi hivatalnokréteg, melynek tagjai egyik hivatalból léptek át a másikba, és szoros kapcsolatot ápoltak egymással.²⁵ Gyarmati Gergely életpályája annyiban eltér a korszakban általánosnak mondható hivatali előmeneteltől, hogy ő nem a fejedelmi kancelláriai írnok pozíciójából indult, mint legtöbb pályatársa.²⁶ A kincstár kötelékében dolgozó Gergely deák először 1579-ben tűnik fel a forrásokban, ekkor a *rationista*, másnéven a komornik deák tisztségét töltötte be.²⁷ A fejedelmi kincstárban dolgozó komornik deákságról jelenleg igen kevés információval rendelkezünk, a tisztséget betöltő személyek listája korántsem teljes, sem feladataikat, sem társadalmi hátterüket nem ismerjük pontosan. Trócsányi Zsolt rövid jellemzéséből is kiderül, hogy a *rationista/cubicularius* csoport mind származását,

²² Gálfi Emőke: Tisztartók és udvarbírák, avagy a gyulafehérvári uradalom jószágkormányzata a 16. század második felében. In: Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben i. m. 83.

²³ Horn Ildikó: A Báthoryak felfutása és térvészése az 1560-as évek Erdélyében. In: Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában. Szerk. Bárányi Attila et al. Debrecen 2014. 231.

²⁴ Gálfi E.: Tisztartók i. m. 88.

²⁵ Kubinyi A.: A kincstári személyzet i. m. 32., 36.

²⁶ Vö. Trócsányi Zs.: Erdély központi i. m. 332.

²⁷ Román Nemzeti Levéltár (a továbbiakban: RNL), Kolozs megyei Igazgatóság, Kolozsvár város levéltára (a továbbiakban: Kvlt) Gyulai-Kuun család levéltára I. Documente medievale (középkori gyűjtemény) Nr. 279.

mind képzettségét tekintve igen heterogén volt. A módos polgártól kezdve a szerényebb anyagi javakkal bíró kismaneseken át egészen a nemesítésre áhítózó gazdag mezővárosi jobbágyig terjedt a színes társadalmi paletta, ennek megfelelően valószínűleg feladataik is igen eltérőek lehetettek, hiszen mindegyik terület más-más képzettséget kívánt.²⁸ Gyarmati Gergely leginkább a Jakó Zsigmond által gazdasági értelmiségnek nevezett csoportba sorolható be,²⁹ a komornik deákként hozzáköthető források is – melyek döntő többsége nyugta, számla – ezt a feltételezést támasztják alá. Gyarmati Gergely feladata a kincstárnál töltött első években a fejedelmi udvarhoz közvetlenül befolyó adó és egyéb jövedelmek bevételezése és azok kezelése volt.³⁰ A pénzkezelés komoly felelősséggel járt, Gergely deák kezén igen jelentős összegek futottak át naponta, a rá bízott javadalmakkal pedig el kellett számolnia írásban is, legtöbb esetben egyenesen a fejedelem felé.³¹ Nagy a valószínűsége, hogy a pénzkezeléssel foglalkozó komornik deákok felosztották egymás között az egyes bevételtípusokat, a leendő aranybeváltó Gergely deákhöz a bányászatból származó jövedelmek tartoztak. Pályáját ebbe a speciális irányba valószínűleg apósa, Székesfejérvári András fejedelmi számvevő „terelte”, akit Báthory István komornik deákként több ízben is megbízott ércbeváltáshoz kapcsolódó feladatokkal.³²

A deák életében Székesfejérvári András lányával, Zsófiával 1581-ben megkötött házasságának legalább akkora jelentősége volt, mint belépésének a Petrichevich-klimentúrába.³³ Apósa a Báthory fivérek azon familiárisaihoz tartozott, akik a Magyar Királyság területéről települtek be Erdély területére, és futottak be sikeres hivatali karriert.³⁴ Székesfejérvári András kancelláriai írnokként kezdte erdélyi karrierjét 1564 körül,³⁵ egy évtized múltán már a kincstár-

²⁸ *Trócsányi Zs.*: Erdély központi i. m. 334.

²⁹ *Jakó Zs.*: Az értelmiség i. m. 24.

³⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) F 15 Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Kolozsmonostori Konvent országos levéltára, Protocolla, libri regii et stalionaria (a továbbiakban: F 15) XV. Prot. fol. 298–299.

³¹ 1583 nyarán derült ki, hogy a még Báthory Kristóf idején Gyarmati Gergely deákra bízott 14 000 forint nincs meg. Báthory István egyik levelében leírta, hogy Gergely deák regisztrumot készített a kérdéses összegről, valamint ezzel kapcsolatban írt is a lengyel királynak, a két írás azonban nem fedte egymást, így visszaküldte ellenőrzésre. Lásd Báthory István király levélváltása az erdélyi kormánnyal (1581–1585). Közrebocsátja Veress Endre. Bp. 1948. 57–59., 85–86.

³² *Herzfelder Armand Dezső*: Kolozsvári Czementes János könyve. Magyar Könyvszemle 4. (1896) 358.

³³ *Berger, A.*: Urkunden-Regesten i. m. 361.

³⁴ *Horn I.*: A Báthoryak felfutása i. m. 230–231. András testvére, Székesfejérvári Tamás János Zsigmond udvarában kezdte kancelláriai karrierjét, így kísérhette el leendő urát Bécsbe, ahol osztozott vele a kétéves fogságon is. 1572-ben Báthory István kancelláriai titkárrá léptette elő. Tamás deák szenvedélyesen érdeklődött a történelem iránt, feljegyzéseit Brutus felhasználta történeti munkája írásakor. *Horn Ildikó*: A hatalom pillérei. A Báthory-kori politikai elit kezdetei. In: *Idővel paloták...* Magyar udvari kultúra a 16–17. században. Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Bp. 2005. 263.

³⁵ RNL Kvtl Városi privilégiumok Nr. 125.

nál dolgozott,³⁶ pályája csúcspontját pedig valószínűleg a közvetlenül a fejedelem alá rendelt számvevői hivatal betöltése jelentette.³⁷ Székesfejérvári András noha a hivatalnoki piramis legalján található pozícióból indult,³⁸ széles kapcsolati hálójával bírt, könyvgyűjtése pedig az bizonyítja, hogy komoly műveltséggel rendelkezett.³⁹ András deák tulajdonában ugyanis egész jelentősnek mondható könyvgyűjtemény volt, amelyben szerepeltek filozófiai munkák (Arisztotelész), antik auktorok (Homérosz, Tacitus) és egy szokványosnak nem mondható munka, Georgius Agricola bányászati szakember átfogó jellegű szakmunkája, a *De re metallica*.⁴⁰ A könyvekben található bejegyzések szerint pedig többek között kapcsolatban állt Kendi Ferenc, Bánffy Pál tanácsurakkal, Sulyok Imre későbbi kancellárral. A vázlatos pályaképből is kiviláglik, hogy Gergely deák házassága révén milyen körbe került bele, apósa társadalmi kapcsolatait⁴¹ és szakértelmét egyaránt tudta kamatoztatni a későbbiekben. A kincstárnál töltött évei alatt intenzív birtoképítésbe kezdett, valamint aktív részese volt a Báthory István által végbe vitt ércbévaltási reformnak is. Az utóbbit jellemezte úgy egy későbbi, a fejedelemhez intézett levelében, hogy „új módi”.⁴² A fejedelem intézkedései révén a fejedelmi székhelyen működő kincstári „irodában” is lehetőség nyílt az ércbévaltásra,⁴³ amelyet az 1580-as évek elejétől már adatolhatóan Gyarmati Gergely vezetett. 1582-ben arról értesítette a beszercei városi tanácsot, hogy nyolc mázsa radnai aranyat vételezett be.⁴⁴ A fejedelmi udvarban történő ércbévaltás tényét erősíti meg 1583 júniusában az erdélyi hármastanács⁴⁵ Báthory István lengyel királynak címzett levele is, melyben a tanácsstagok leírták, hogy sokat foglalkoztak az aranybevaltás problémájával. Végül Gergely deákot választották ki az aranybevaltói pozícióra, hiszen már Báthory Kristóf idején is foglalkozott ércbévaltással, így elegendő tapasztalattal rendelkezik a feladat elvégzéséhez.⁴⁶ Báthory István a hármastanács

³⁶ RNL Szeben megyei Igazgatóság Szeben város levéltára (a továbbiakban: Szt) Urkunden Materia IV. Nr. 1070.

³⁷ *Trócsányi Zs.*: Erdély központi i. m. 333–334.

³⁸ Uo. 406–408.

³⁹ *Jakó Zs.*: Az értelmiség i. m. 13–14.

⁴⁰ *Vásárhelyi Judit*: A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai II. „Az erdélyi” gyűjtemény. III. Győri könyvtulajdonosok. Magyar Könyvszemle 96. (1980) 241–244.

⁴¹ András deák a kancellárián töltött éveket igen ügyesen használta ki, a jelentősebb erdélyi városok vezetői is ismerték, így fordulhatott elő, hogy 1572-ben kötött, kései házassága alkalmával Szeben városa szőnyeget és ezüstkanalakat küldött neki ajándékba. Lásd RNL Szt Számadáskönyvek Nr. 95. fol. 17.

⁴² MNL OL F 12 Gyulafehérvári Káptalan országos levéltára, Lymbus I.d./a/Nr.60.

⁴³ Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése I–II. Szerk. Veress Endre. Kolozsvár 1944. II. 71–72.

⁴⁴ *Berger, A.*: Urkunden-Regesten i. m. 435.

⁴⁵ Az erdélyi hármastanács kormányzati és gazdasági szerepkörére lásd *Horn Ildikó*: Az erdélyi hármastanács kormányzata (1583–1585). Századok 140. (2006) 883–924.

⁴⁶ Báthory István király levélváltása az erdélyi kormányal i. m. 68.

döntését 1583 augusztusában jóváhagyta.⁴⁷ Már az uralkodó jóváhagyását megelőzően is a fejedelem főaranybevéltójának (*supremus auricampsor*) nevezték.⁴⁸ A főaranybevéltói pozíció elnyerése révén Gergely deák előre lépett a kincstári ranglétrán, és karrierje töretlenül haladt tovább, hiszen az elkövetkező években is ő felügyelte a kincstárnál történő aranybevéltást,⁴⁹ hatásköre pedig az idő előre haladtával egyre bővült. Többek között felügyelnie kellett a bevéltott nyersérc további sorsát, a bányakamarákba szállítását és ottani finomítását.⁵⁰ A fejedelem által kiadott bányászati engedélyek és engedmények betartása és betartatása is az ő hatáskörébe tartozott, nem utolsósorban pedig több vidéki aranybevéltót is alárendeltek (például Lupsai Menyhárt, Kolozsvári Mihály deák).⁵¹

Gyarmati Gergely karrierjének további állomásai is viszonylag jól dokumentálhatók, 1591-ig még bizonyíthatóan végzett aranybevéltói tevékenységet a kincstárnál, emellett pedig adójövedelmekkel, valamint az ahhoz kapcsolódó bérleti díjakkal foglalkozott.⁵² Karrierje az 1590-es évek derekán állt a zenitjén, ugyanis valamikor ekkor nyerte el a kincstári prefektusi címet (*praefectus rationum fisci*). A kinevezés pontos dátuma nem ismert, de egy 1593-ban kelt jogbiztosító irat már kincstári prefektusként említi Gergely deákot.⁵³ Ahhoz, hogy reálisan meg tudjuk ítélni, milyen előrelépést jelentett Gyarmati Gergely életében a kincstári prefektusi tisztség, röviden ki kell térnünk a pozíció előtörténetére. A forrásadottságok sajnos nem teszik lehetővé, hogy teljesen pontos képet alkossunk arról, milyen jogkört töltött be a kincstári prefektus a 16. század végén, de feltételezhető, hogy ő irányította a fejedelmi székhelyen működő „kincstári irodát”, vezette az itt dolgozó komornik deákok munkáját. A kincstári iroda valószínűleg állandó jelleggel működött, a legtöbb hatalomváltást túlélte.⁵⁴ A fentiek ismeretében kijelenthető, hogy Gergely deák az évek során ugye- sen tudta kamatoztatni

⁴⁷ Uo. 85–86.

⁴⁸ Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei I/2. Báthory Zsigmond királyi könyvei (1582–1602). Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Fejér Tamás et al. Kolozsvár 2005. Nr. 325.

⁴⁹ Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei i. m. Nr. 771., 883.

⁵⁰ RNL Sztl Brukenthal Múzeum gyűjteménye H 1–5 Nr. 134. fol. 439–440.

⁵¹ Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei i. m. Nr. 1468.

⁵² Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei i. m. Nr. 436.; MNL OL F 3 Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Gyulafehérvári káptalan országos levéltára, Centuriae (a továbbiakban: F 3) Centuria V Nr. 69. RNL Braşov (Brassó megyei Igazgatóság) Brassó város levéltára Schnell gyűjtemény III. Nr. 202.; Sztl Urkunden Materia IV. Nr. 1319.

⁵³ MNL OL F 4 Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Gyulafehérvári Káptalan országos levéltára, Cista comitatum (a továbbiakban: F 4) Cista Albensis Cista 3. Fasc. 3. Nr. 21.

⁵⁴ A tisztség történetére legutóbb lásd *Mátyás-Rausch Petra*: „Az felséged praefecturája szegény hazánknak szabadságának nagy romlására volt”. A kincstári igazgatás tisztviselői Bethlen Gábor uralkodása alatt. Erdélyi Múzeum 81. (2019) 1. füzet 92–96.

kapcsolati tőkét és szakképzettségét, és középvezetői státuszt ért el.⁵⁵ Ahogy a prefektusi kinevezésének pontos dátuma, úgy hivatalviselési idejének vége is nehezen datálható pontosan, annyi bizonyos, hogy 1594-ben még prefektusként működött, és ebbéli minőségben vett részt a Gerendi János rendi fizetőmestert elszámoltató bizottságban, melynek tagjait a híres-hírhedt 1594. augusztusi kolozsvári országgyűlés nevezte ki.⁵⁶ Ha végigtekintünk az adósszámvételre kiválasztott névsoron, akkor kiderül, hogy noha több, a kincstári igazgatáshoz kötődő személy vett abban részt, közvetlenül a kincstárban dolgozó tisztviselők közül kizárólag Gyarmati Gergely szerepelt a listán.⁵⁷

Társadalmi emelkedését nemcsak karrierje, hanem egyre növekvő birtokállománya is bizonyítja. Hivatali ideje alatt számos birtoktestre tett szert feleségével együtt, volt több gyulafehérvári ingatlanjuk (a várfalon belül és kívül is), javaik legnagyobb része pedig Fehér vármegyében feküdt.⁵⁸ Ezenkívül arra is van adat, hogy Kolozsváron, a Farkas utcában is volt egy ingatlanjuk, melyet később gyermekeik adtak el.⁵⁹ Gyarmati Gergely utolsó éveiről nem sokat lehet tudni, annyi bizonyos, hogy valamikor 1597 előtt, több birtokától – köztük egy gyulafehérvári ingatlanától – megfosztották, mégpedig: „arany váltásából az baniazsagon maratt restantiakért”.⁶⁰ A fenti idézetből csak következtetni lehet arra, hogy a deák karrierje megtört, halálának pontos ideje sem ismert. 1602-ben már biztosan nem élt, ugyanis a sárdi háza mellett álló másik ingatlan adásvételi szerződésében néhaiként szerepel a neve.⁶¹

A Gergely deák fényes karrierjének végét jelentő elszámolási vita megnehezítette fia, Ferenc boldogulását a hivatali pályán. Gyarmati Ferenc a nagyobb kancellárián írnokoskodott, 1607 és 1619 között.⁶² Eddig nem találtuk nyomát annak, hogy feljebb emelkedett volna a ranglétrán. Idősebbik nővére (Judit) azonban, valószínűleg még atyja bukása előtt, kiváló házasságot tudott kötni, hiszen bekerült a neves kolozsvári értelmiségi családba, a Zalánkeményi

⁵⁵ A kincstári prefektusi tisztség pontos elhelyezése a korabeli hivatali ranglétrán jelenleg még akadályokba ütközik, ugyanis a vele szoros kapcsolatban lévő fejedelmi számvevők valós helye sincs tisztázva. Vö. *Trócsányi Zs.*: Erdély központi i. m. 333.

⁵⁶ Erdélyi Országgyűlési Emlékek I–XXI. Szerk. Szilágyi Sándor. (Monumenta Hungariae Historica III/b.: Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae) Bp. 1787–1898. (A továbbiakban: EOE) III. 450.

⁵⁷ Vö. *Trócsányi Zs.*: Erdély központi i. m. 319.

⁵⁸ Birtokszerzéseire részletesebben lásd *Mátyás-Rausch P.*: Ércbányászat i. m. 280–282.

⁵⁹ Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei (1600–1613). II. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közlésezi Gálfi Emőke. Kolozsvár 2016. Nr. 268.

⁶⁰ MNL OL F 15 XVI. Prot. fol. 13^v–14^v., illetve F 4 Cista Albensis Cista 5. Fasc. 1. Nr. 51.

⁶¹ Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei i. m. Nr. 1756.

⁶² *Trócsányi Zs.*: Erdély központi i. m. 191.; Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei II. i. m. Nr. 116.

famíliába.⁶³ Ez a frigy kétségkívül „magasabb polcra” helyezte a sárdi Gyarmati családot.⁶⁴ Ezt követően a család hosszú időre eltűnik a szemünk elől, hogy már a tanulmányunk időhatárán túl, a korai Rákóczi-korban bukkanjon ismét fel. Egy 1631-ben kelt jogbiztosító irat szerint sárdi Gyarmati Gergely deák számvevőként (*exactor rationum fiscalium*) szolgált a fejedelmi kincstárnál.⁶⁵ A fejedelem meg lehetett elégedve a munkájával, ugyanis 1635-ben elküldte magyarországi birtokaira dolgozni, Sárospatakon lett ugyancsak számvevő, ahol együtt dolgozott a korábbi erdélyi fejedelmi prefektussal, Debreczeni Tamással.⁶⁶ 1645-ben még mindig Sárospatakon találjuk (*exactor rationum bonorum cis et ultra Tybiscanorum in Hungaria*), a fejedelem pedig birtokadómannyal hálálta meg hűségét, sok éves munkáját.⁶⁷

Gyarmati Gergely deák leszármazottjainak karrierjéről igen töredékes képet tudunk jelenleg összerakni, ennek ellenére kijelenthetjük, hogy a család felemelőjének szerencsétlenül végződő hivatali pályája csak ideiglenesen nehezítette meg az örökösök későbbi boldogulását, akik meg tudtak kapaszkodni a jómódú középnemesi rétegben, és át tudták örökíteni apáról fiúra a munkavállalást a pénzügyigazgatásban, a Rákóczi-kori Gergely deák életútja legalábbis ezt sejteti.

„Üzletelő nemes” – kéméndi Váradi János és örökösei

Kubinyi András illetve ezzel a kifejezéssel a késő középkori Magyarországon kincstári jövedelmeket bérlő középbirtokos nemeseket, akik a korábban általánosnak mondható familiáris-szolgálat helyett más úton próbáltak meg a társadalmi ranglétrán felemelkedni és jelentősebb vagyona szert tenni.⁶⁸ Jóllehet, a bemutatásra kerülő kéméndi Váradi János a 17. század első felében élt, mégis illenek rá ezek a mondatok, hiszen mintegy száz évvel korábban élt sorstársaihoz hasonló módon próbált előre jutni és befolyásos pozíciókat elnyerni.

⁶³ A Zalánkeményi családra (a teljesség igénye nélkül) lásd *Bogdándi Zsolt*: A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában. (Erdélyi Tudományos Füzetek 274.). Kolozsvár 2012. 72–73.

⁶⁴ Gyarmati Judit házassága is alátámasztja azt a megfigyelést, miszerint egy család vagy csoport társadalmi emelkedésével növekszik annak a területnek a nagysága is, ahonnan a maga számára házastársat tud választani. Lásd *Neumann Tibor*: A Vízköz kisenemesi társadalma a középkorban. *Századok* 136. (2002) 433.

⁶⁵ MNL OL F 1 Erdélyi fejedelmi kancellária, Libri Regii (a továbbiakban: F 1) 18. k. fol. 86–87.

⁶⁶ MNL OL E 190 Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara archivuma, Archivum familiae Rákóczi 40. d. 2. tétel Nr. 68. Debreczeni Tamás erdélyi működésére lásd *Mátyás-Rausch P.*: „Az felségéd praefecturája szegény hazánknek szabadságinak nagy romlására volt” i. m. 91–108.

⁶⁷ MNL OL F 1 LR 24. k. fol. 116–117.

⁶⁸ *Kubinyi András*: A középbirtokos nemesség Mohács előestéjén. In: Magyarország társadalma a török kiűzésének idején. Szerk. Szvircsek Ferenc. Salgótarján 1984. 13.

Nagy Iván családtörténeti munkájában a kéméendi Váradai családot egy régi, patinás, Hunyad vármegyében lakó köznemesi családként mutatta be, amelynek tagjai nagyrészt a vármegye életében vettek részt és ott viseltek közhivatalokat.⁶⁹ A családalapító Váradai János korai éveit teljes homály fedi, származása és karrierjének kiindulópontja nem ismert, de valószínűsíthető, hogy Gyarmati Gergelyhez hasonlóan szerényebb anyagi lehetőségekkel rendelkező kismemesi családból származott, ahonnan tudása és kiváló kapcsolatai emelték ki. A család későbbi előnevét adó, Hunyad vármegyében fekvő Kéménd⁷⁰ egy részét Váradai nem örökölte, hanem házasság révén szerezte meg az 1590-es évek közepén.⁷¹ Felesége, Kéméendi Borbála – aki jómódú, Hunyad vármegyei nemesi családból származott⁷² – 1598-ban bekövetkezett halála után Báthory Zsigmond az akkor már dévai udvarbíróként tevékenykedő Váradinak adományozta felesége birtokait, az indoklás szerint azért, mert a Kéméendi család mindkét ágon kihalt.⁷³ Nagyon valószínű, hogy Váradai első fontosabb pozícióját, a dévai uradalom udvarbírói tisztjét első házassága révén nyerhette el, így valamikor a 17. század elején kapcsolatba kerülve leendő pártfogójával, simai Borbély Györggyel, már egy jelentősnek mondható egzisztenciát és hivatali karriert tudhatott a magáénak.⁷⁴ A tizenöt éves háború sikeres hadvezéréhez fűződő kapcsolata pedig újabb ajtókat nyitott meg számára, hiszen Báthory Zsigmond Borbély Györgyöt – meghalálандó katonai győzelmeit és hűségét – Hunyad vármegye egyik legnagyobb birtokosává tette.⁷⁵

⁶⁹ Nagy Iván: Magyarország családai. Címerekkel és nemzékrendi táblákkal. XII. Pest 1865. 47–48.

⁷⁰ Kéménd a dévai vár vonzáskörzetébe tartozott, az innen származó tizedet a dévai birtok mindenkori ura, esetünkben Geszti Ferenc, majd simai Borbély György szedte be. *Jakó Zs.:* Adatok a dézma i. m. 26.

⁷¹ A házasság pontos dátuma nem ismert, a források alapján 1593 és 1598 decembere közti időszakra tehető. Lásd Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599. I. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Bogdándi Zsolt – Gálfi Emőke. Kolozsvár 2006. Nr. 919–920.

⁷² A Kéméendi család már régóta birtokos volt Kéménd, Bánpatata, valamint Veresmaga településeken, többek között Kéméendi Bálint kapott ezekre a birtokrészekre új adományt János Zsigmondtól, mivel a területre vonatkozó jogbiztosító iratok elvesztek. Lásd Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei I/1. János Zsigmond királyi könyve (1569–1570). Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Fejér Tamás et al. Kolozsvár 2003. Nr. 53–54. Kéméendi Borbála apját és testvérét (idősebb és ifjabb Kéméendi Tamást) Kendi Farkasné, született Kéméendi Borbála 1589-ben osztályos atyafiának vallotta. Lásd A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei I. (1326–1590). Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Bogdándi Zsolt. Kolozsvár 2018. Nr. 708. Ebből a rövid bemutatásból is jól látszik, hogy Váradai János az erdélyi politikai elittel közvetlen kapcsolatban álló családba házasodott bele, hiszen Kendy Farkas a hármastanács tagjának, Kendy Sándornak volt az öccse, jöllehet az 1594. évi leszámolásokat követően a Kendy család nimbusza erősen megkopott. Kendy Farkasra lásd *Horn I.:* A hatalom pillérei i. m. 212.

⁷³ MNL OL F 3 Centuria B. Nr. 35.

⁷⁴ Gálfi Emőke, simai Borbély György biográfusa szerint, Borbély György szívesen karolta fel a környezetében lévő tehetséges fiatalokat, köztük pl. Ajtonyi Jakab deákot, aki valószínűleg saját felszabadított jobbágya volt. Ajtonyi egyébként Váradhoz hasonlóan igen fényes gazdasági karriert futott be. Lásd *Gálfi Emőke:* Simai Borbély György. In: *Műveltség és társadalmi szerepek* i. m. 278.

⁷⁵ Uo.

Váradai János 1601-ben már a lippai vár udvarbírája,⁷⁶ ugyanebben az évben részt vett Borbély György Déva várába, valamint annak tartozékaiba történő beiktatásán.⁷⁷ A fejedelem elégedett lehetett jószágigazgatási munkájával, ugyanis 1602-ben örökjogon adományozott számára két, korábban a lippai várhoz tartozó birtokot.⁷⁸ Ebben az évben feleségül vette Borbély György unokahúgát, Erzsébetet, Borbély András lányát. A frigynek köszönhetően bekerült Borbély György közvetlen rokonai közé, és mivel a hadúrnak végül csak a lányai maradtak életben,⁷⁹ felesége révén későbbi örökösei közé is. Báthory Zsigmond 1602 júniusában inscribálta Borbély Györgynek és feleségének élethossziglan, leányainak, valamint nőrokonainak pedig örökjogon Hunyad vármegyében Algyógy és Nyírmező birtok egy részét.⁸⁰ Borbély György 1603. évi halálát követően a család igen nehéz helyzetbe került, csak a nőági rokonok éltek már,⁸¹ de eddigre Váradai János rendelkezett akkora befolyással, hogy meg tudja védelmezni az oltalom nélkül maradt özvegyeket és a családi birtokokat. Ő és felesége viselték gondját Borbély György húgának, Annának, miután az özvegyeségre jutott. Az idős asszony a gondoskodást azzal hálálta meg, hogy bátyjától örökölt birtokait (magyarországiakat, valamint a Hunyad vármegyeieket) rájuk hagyta.⁸² A Habsburg-interregnum alatt is megtalálta számításait, hiszen képzett gazdasági szakemberre akkor is szükség volt, 1604 és 1606 között újra igazgathatta a kiterjedt dévai uradalmat.⁸³ Váradai János a gazdaságkormányzat mellett nem mondott le a vármegyei érvényesülésről sem, 1607-ben Hunyad vármegye alispáni székét töltötte be.⁸⁴ Az alispáni hivatal elnyerése azt mutatja, hogy nemcsak gazdasági ismeretekkel bírt, hanem a jogban is jártas volt, hiszen ő volt a vármegyei közvádoló. Az erdélyi vármegyék hierarchiájában az alispáni tisztség a főispán és fő(szolga)bíró után következett, és általában a vármegyében régóta birtokos köznemesi családok tagjai számára volt fenntartva. Arra nézve csak szórványos adatok vannak, hogy az alispán a mindenkori főispán – esetünkben Bethlen Gábor – familiárisa lett volna.⁸⁵ Az azonban bizonyos, hogy a tisztség viselője előtt sok kaput nyitott meg, hiszen

⁷⁶ Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei i. m. Nr. 1739.

⁷⁷ Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei II. i. m. Nr. 10.

⁷⁸ Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei i. m. Nr. 2011.

⁷⁹ Borbély György András nevű fiáról Istvánffy Miklós és Bethlen Farkas is azt állítja, hogy a mezőkeresztesi csatában hunyt el. Lásd *Gálfi E.*: Simai Borbély György i. m. 270.

⁸⁰ Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei i. m. Nr. 2027.

⁸¹ *Gálfi E.*: Simai Borbély György i. m. 277.

⁸² Uo.

⁸³ MNL OL F 15 XV. Prot. 193–194^a., illetve MNL OL F4 Comitatus Hunyad Cista 2. Fasc. 4. Nr. 29.

⁸⁴ Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei II. i. m. Nr. 99.

⁸⁵ *Dáné Veronka*: Az erdélyi vármegyék tisztségviselői kara a fejedelemség korában (1541–1658). Századok 148. (2014) 1114–1123.

bejárást engedett már hivatali okból is a főrendek körébe, az országgyűléseken való részvétel a kapcsolati háló bővítését eredményezte, míg a megyében is kellő hatalmat és befolyást biztosított.

Az alispánok útja általában a főbírói székhez vezetett,⁸⁶ nem úgy Várad Jánosé, aki valószínűleg két év után felhagyott a vármegyei munkálkodással, mert 1608 decemberében már a gazdasági kormányzat egyik legfontosabb pozícióját, a gyulafehérvári udvarbírói tisztséget töltötte be.⁸⁷ Az utóbbi, nagy felelősséggel és befolyással egyaránt bíró hivatalt egészen 1610-ig viselte.⁸⁸ Megnövekedett hatalmát és hivatalából adódóan naprakész információit több területen is kamatoztatta. Egyrészt nem volt rest, amikor felesége családi vagyonának megőrzéséről és az abból való részesülésről volt szó. Már gyulafehérvári udvarbíróként nyújtott be tiltást a káptalanhoz az ellen, hogy Borbély György özvegye, Bánrévi Borbála bizonyos Arad vármegyei birtokokat elzálogosított, noha ezek az özvegy leányait, valamint unokahúgát, Váradinét is egyenlő arányban illették meg.⁸⁹ Akaratát természetesen keresztülvitte, erre utal ugyanis az 1609-ben Bánrévi Borbála és Várad Jánosné között megkötött megegyezés szövege. Eszerint a Hunyad vármegyei Borbély-birtokok egyharmada (Algyógy, Nyírmező és tartozékai) Várad Jánosné tulajdonába került, valamint ő kapta meg a Magyarországon fekvő birtokokat is.⁹⁰ Várad János és felesége még ugyanebben az évben rendelkezett a magyarországi javaik egy részéről. A Szabolcs vármegyében található birtokokat (simai, ibronyi, pozoni) eladták örökjogon Bogdány Ferencnek, a fejedelem belső kamarásának. Az indoklás szerint azért, mert a nagy távolság miatt nem vennék hasznukat.⁹¹ Nógrád vármegyei birtokaikat minden valószínűség szerint megtartották.⁹² Udvarbírói hivatalából fakadó befolyását nemcsak a családi vagyon megőrzésére,⁹³ hanem annak bővítésére is felhasználta. 1609 őszén nagyhalmágyi (Zaránd vármegye) Moga Martin nemes emberrel írt alá egy egyezséget. Moga Martin atyja halála után – szót a szöveg – nem tudta megszerezni az őt jogosan illető birtokokat atyja özvegyétől, ezért a gyulafehérvári udvarbíróhoz fordult segítségért. Várad János természetesen segített, aminek megvolt az ára: a birtokok felét kérte arra az esetre, ha sikerül véghezvinni Moga Martin akaratát.⁹⁴ Várad

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei II. i. m. Nr. 194.

⁸⁸ Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei II. i. m. Nr. 196., 226., 280., 333., illetve Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei I. i. m. Nr. 467.

⁸⁹ *Gálfi E.*: Simai Borbély György i. m. 278–279.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei II. i. m. Nr. 230.

⁹² Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei I. i. m. Nr. 467.

⁹³ 1610-ben tanúvallatást kért a gyulafehérvári káptalantól, mert a Borbély birtokokhoz tartozó gyülmölcsöt az egyik szomszéd elfoglalta. Lásd Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei II. i. m. Nr. 317–318.

⁹⁴ Uo. Nr. 242.

János minden bizonnyal elérte, amit akart, ugyanis Moga Martin rokonai tiltást nyújtottak be a káptalanhoz, mert Váradi János jogtalanul kapta meg birtokaik egy részét.⁹⁵ Báthory Gábor erdélyi fejedelem azt követően, hogy elfoglalta Szeben városát, létrehozta a szebeni uradalmat, vezetőjévé pedig a jószágigazgatásban már komoly jártasságot szerző Váradi Jánost tette meg, aki 1611 és 1613 között, vagyis a felszámolásáig irányította azt.⁹⁶ Szebeni udvarbíróága alatt Hunyad és Arad vármegyei birtokai mellett Zaránd vármegyében is szerzett javadalmakat, még hozzá az egykori körösbányai bányaadalomhoz tartozó Bukurest birtokot,⁹⁷ melyet 1612-ben Báthory Gábor adományozott számára, ugyanis az a korábbi tulajdonos, ifjabb Szalánczy László halálával megszakadás révén a kincstárra háramlott.⁹⁸ Ugyancsak 1612-ben kapta adományba Báthory Gábortól a Zaránd vármegyében fekvő Bulczest birtokot, amely történetesen a későbbi fejedelem – Bethlen Gábor – menekülése után szállott a fejedelmi kincstárra.⁹⁹ Körösbánya melletti terjeszkedése – amit Bethlen Gábor uralkodása alatt folytatott – nem volt véletlen, ahogy erre a későbbiekben kitérek majd. Az egykori Szalánczy birtok megszerzése is jól mutatja, hogy milyen előnyökkel járt, ha valaki naprakész információkkal bírt a kincstári birtokok változásaival, bővüléseivel kapcsolatban.

Váradi János kincstári karrierjének csúcsát azonban nem a bizalmi állásnak tűnő szebeni udvarbírói pozíció jelentette, hanem az, amikor Báthory Gábor kinevezte az erdélyi fejedelmi javak kezelőjének. Az 1611 februárjában kiállított oklevél szerint kéméndi Váradi János az *arendator proventuum fiscalium Transylvaniensum* címet viselte.¹⁰⁰ A Váradi által viselt tisztségről nem sokat tudunk, a Báthory-korban több alkalommal felbukkan ez a terminológia, leginkább a tizenöt éves háborút követően.¹⁰¹ Trócsányi Zsolt úgy vélte, hogy ez a titulus valójában a kincstartói hivatal (*thesaurarius*) másik megnevezése,¹⁰² véleményünk szerint azonban közelebb áll a késő középkori magyar kincstári igazgatásban működő *administrator proventuum regalium*hoz, utóbbi tisztviselőt általában

⁹⁵ Uo. Nr. 241.

⁹⁶ Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei II. i. m. Nr. 356. , 384.; MNL OL F 2 Gyulafehérvári Káptalan országos levéltára, Protocolla (a továbbiakban: F 2) IV. 124.

⁹⁷ MNL OL F 4 Cista Zaránd Fasc. 1. Nr. 5.

⁹⁸ MNL OL F 2 IV. 231–234.

⁹⁹ MNL OL F 3 Centuria A. Nr. 81.

¹⁰⁰ MNL OL R 298 1526 utáni gyűjtemény, Erdélyre vonatkozó gyűjtemények, Erdélyi iratok (a továbbiakban: R 298) 10. d. irat folio száma hiányzik (dátum 1611. február).

¹⁰¹ Többek között Szilvási Boldizsár is hasonló címet viselt 1614-ben (universorum proventuum principis arendator). Lásd *Trócsányi Zs.: Erdély központi i. m.* 345.

¹⁰² Vö. Uo. 321–322. A jelenleg folyó kutatások tükrében már az is kétségesnek látszik, hogy az erdélyi állam tekintetében beszélhetünk-e egyáltalán olyan értelemben kincstartói hivatalról, mint a késő középkori Magyar Királyság esetében.

akkor nevezték ki, ha a kincstartói hivatal nem volt betöltve.¹⁰³ Mindemellett a fejedelem a tizedarendátor feladatkörét is rábízta, így, mondhatni, ő lett az erdélyi kincstári igazgatás „csúcsvezetője”.¹⁰⁴

Kéméndi Várad János igazi túlélőnek számított, ugyanis a legtöbb hatalomváltást, köztük Báthory Gábor halálát és Bethlen Gábor uralomra kerülését is sikeresen átvészelte, és noha a szebeni udvarbírói pozíciója megszűnt, az új fejedelemtől immár másodízben megkapta a gyulafehérvári udvarbírói tisztséget, melyet 1615 és 1616 között viselt.¹⁰⁵ Ezekben az években tovább bővítette Körösbánya közelében fekvő érdekeltségeit, az egykori bányaauradalom részeit képező Hercegány és Kölesd nevű birtokokat 1616-ban vette meg Nagy György körösbányai nemestől.¹⁰⁶

Az uralkodásának első éveiben komoly anyagi gondokkal küszködő fejedelemnek nagy szüksége volt Várad János szakértelmére és a hivatali évek alatt összegyűjtött tapasztalatára, ezt mutatja, hogy a gyulafehérvári uradalom vezetése után a kiemelt jelentőségű várad uradalom udvarbírájának tette meg. Kinevezésének pontos dátumát csak közvetett módon, egy 1624-ben keletkezett tanúvallatásból ismerjük. Az iratból kiderül, hogy Barcsay Sándor felesége, Palaticz Anna csere révén jutott egy birtokhoz, amely a belényesi kerület területén feküdt. A cserére 1617-ben került sor.¹⁰⁷ A birtokot azonban Bethlen Gábor a cserét követően a várad várhoz csatolta. Barcsay Sándor elmondása szerint ezt követően a fejedelem Várad János udvarbírón keresztül küldött 300 aranyat kárpótlásként a birtokért cserébe, ugyanis a korábbi tulajdonos ekkora összegért inscribálta. Várad állítólag figyelmeztette Barcsayt, hogy fogadja el a pénzt, és ne támasszon akadályokat a birtok várhoz csatolása elé, mert félt, hogy „mind pénz s mind falu oda leszen”.¹⁰⁸

Várad a várad udvarbírói tisztelet egészen 1622–1623 fordulóján bekövetkezett haláláig viselte. 1622 szeptemberében a fejedelem hűséges udvarbírói szolgálataiért a várad várban lévő Szentmárton utcában adományozott neki egy

¹⁰³ *Kubinyi András*: A királyi kincstartók oklevéladó működése Mátyástól Mohácsig. Levéltári Közlemények 28. (1958) 40.

¹⁰⁴ Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei II. i. m. Nr. 412. A tizedarendátori tisztséget általában főrendi származásúak töltötték be, Trócsányi Bethlentől eredeztette, hogy alacsonyabb jogállású személyt, Debreczeni Tamást tette meg az erdélyi tizedigazgatás élére. Úgy látszik, ez már Bethlen előtt is előfordult. Lásd *Trócsányi Zs.*: Erdély központi i. m. 325–326.

¹⁰⁵ *Gálfi Emőke*: A gyulafehérvári udvarbírák és területi hatáskörük Bethlen Gábor uralkodásának első szakaszában. In: Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene (Bethlen Gábor trónra lépésének évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai). Szerk. Dáné Veronka et al. Kolozsvár 2014. 326.

¹⁰⁶ MNL OL F 2 IV. 231–234.

¹⁰⁷ *Jeney-Tóth Annamária*: „... Urunk udvarnépe...”. Udvar és társadalma Báthory Gábor és Bethlen Gábor fejedelemsége idején a kolozsvári számadások tükrében. Debrecen 2012. 123.

¹⁰⁸ A Barcsaiak levéltára. Közli Kis Bálint. Történelmi Tár 17. (1894) 623–624.

nemesi udvarházat, több szőlőbirtokkal egyetemben.¹⁰⁹ Az udvarbíró 1623. május végén már biztosan nem élt, mert az ekkor íródott meghatalmazás, melyet felesége Borbély Erzsébet és fia, Ferenc részére állítottak ki, már néhaiként említi.¹¹⁰ A fejedelem iránta érzett bizalmát mutatja az is, hogy 1618 és 1621 között ő volt Károlyi Zsuzsanna fejedelemasszony udvarmestere.¹¹¹

Kéméndi Várad János felvázolt gazdasági karrierje és annak fejedelmeken átívelő sikeressége, „meg nem törése” egészen rendkívüli jelenség ebben az állandóan változó korban, és még különlegesebbnek láthatjuk, ha az életutat ki-egészítjük egy érdekes „adalékkal”. A fejezet címében szereplő „üzletelő nemes” kifejezést nem véletlenül használtam Várad Jánosra, noha a fentiek nem igazán támasztják alá Kubinyi erre vonatkozó megállapításait. Akkor mégis mi az oka annak, hogy Várad Jánost üzletelő nemesnek tartom? Nem más, mint a bányászati tevékenysége miatt. A Hunyad vármegyei nemesércbányászattal kapcsolatban¹¹² neve először Bethlen Gábor 1615-ben kiadott, az erdélyi bányaszabadságot szabályozó rendeletében tűnik fel, ahol a Hunyad vármegyei bányabirtokosok közé sorolták be.¹¹³ A fejedelmi rendelet szövege szerint Várad János Verebély Mihály ugyancsak hunyadi birtokossal¹¹⁴ és ifjabb Krakker Györggyel¹¹⁵ művelte közösen a toplicai és a csertési aranybányákat. Közös vállalkozásukról nem sok adat maradt fenn. Csehi András, Bethlen Gábor udvari szolgájának 1618-ban tett testamentumában említik, hogy az említett három bányavállalkozó 18 hordó bort vett Csehitől, de az árát – mintegy 350 forintot – még nem rendezték.¹¹⁶ A korabeli bányászat, főleg a mélyművelés igen költséges termelési ágnak számított, így általánosnak mondható, hogy az ércbányászattal foglalkozók sok esetben hitel felvételére kényszerültek. Ez alól Várad János sem volt kivétel, amit több kötelezvény is bizonyít. 1615 februárjában kelt elismervénye szerint sok gondja és nehézsége támadt a csertési bányák

¹⁰⁹ MNL OL F 1 18. k. fol. 19–20.

¹¹⁰ MNL OL F 2 V. 479.

¹¹¹ *Jeney-Tóth A.*: „... Urunk udvarnépe...” i. m. 87., 231., illetve MNL OL F 2 V. 265–267.

¹¹² A Hunyad vármegye területén folyó nemesércbányászat nem bírt akkora jelentőséggel, mint a vasbányászat, a Báthory-korból pár töredékes adat maradt fenn az itt folyó termelésről, a bányák tulajdonosai leginkább helyi lakosok, nemesek voltak. Lásd *Mátyás-Rausch P.*: Ércbányászat i. m. 206–208.

¹¹³ *Wenzel Gusztáv*: Magyarország bányászatának kritikai története. Bp. 1880. 435–436.

¹¹⁴ Verebély Mihály bányászati kötődéséről keveset tudni, 1608-ban Báthory Gábor megbízható, hú embereként hivatkozik rá egy rendeletében, melyben azzal bízza meg, hogy lefűlelje az ércsempészetket. Lásd RNL KlvT Beszterce város levéltára Urkunden Nr. 7952.

¹¹⁵ Ifjabb Krakker György édesapja nyomdokain haladva, aki ugyancsak bányászattal foglalkozott, a hunyadi nemesfémbányák mellett a zalatnai kitermelésben is érdekelt volt. Zalatnai működése alatt beházasodott egy helyi jómódú nemesi családba, a Kende familiába. Apósa családja is foglalkozott bányászattal. Lásd MNL OL F 1 10. k. fol. 8–9., illetve MNL OL F 2 V. 382–383.

¹¹⁶ Erdélyi testamentumok III. Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei (1600–1660). Szerk. Tüdős S. Kinga. Marosvásárhely 2008. 75.

üzemeltetése során, ezért 200 forint kölcsönt vett fel Jezernycky János fejedelmi számvevőtől. A felek megállapodtak abban, hogy Váradi 100 forintot legkésőbb Szent Mihály napjáig (szeptember 29.) visszafizet, a fennmaradó összeget pedig 1616 ugyanazon napjáig törleszti. Váradi azt is vállalta, hogy ha nem tudja időben rendezni tartozását, akkor Jezernyckynek joga van lefoglalni bizonyos részeket birtokaiból.¹¹⁷ Az is nagyon valószínű, hogy Rettegi Jánostól, Bethlen Gábor udvari lelkészétől is a bányászati munkálatokra vett fel 300 forint kölcsönt, amit még 1616-ban sem fizetett vissza a lelkész özvegyének, noha a határidő már rég lejárt.¹¹⁸

Nagy a valószínűsége, hogy Váradi János már Bethlen uralkodása előtt is foglalkozott bányászattal, legalábbis a már korábban említett Zaránd vármegyei terjeszkedése erre enged következtetni. Az itt található érdekeltségeit Bethlen alatt is megőrizte, amit Török János főlovászmesterrel 1618-ban kötött szerződése is bizonyít, melyben a két fél Rudabányát illetően egyezett meg. Török János ugyanis fel akarta újítani a rudabányai bányákat, ezért összefogott Váradi Jánossal – nagyon valószínű, hogy utóbbi adta a pénzt a vállalkozáshoz – és a fenti szerződésben kijelentette, hogy minden befolyó jövedelmen és hasznon meg fog osztozni a fejedelemszony udvarmesterével. A szerződés értelmében a bányák üzemeltetési költségeit, a tartozék épületek fenntartását, a kohók, zúzdák, más néven stompok karbantartását közösen kellett állniuk. Török János saját birtokrészét tovább örökíthette az utódaira, a szerződés zárórendeletében pedig vállalta, hogy ő vagy utódai csak abban az esetben zárhatják ki Váradi Jánost a rudabányai termelésből, ha megszegi a szerződés több pontját. Ebben az esetben Váradinak 1000 forint bánatpénzt kellene fizetnie a Török családnak.¹¹⁹

Váradi János halála valószínűleg váratlanul érte a családot, legalábbis erre lehet fia, Ferenc 1644-ben tett végrendeletéből következtetni, amelyben arra panaszkodott, hogy lánytestvéreivel – Annával és Erzsébettel – együtt költöttek el, amijük volt, és atyjuk után pénz nem maradt.¹²⁰ Váradi Jánostól nem maradt fenn végrendelet, családja további boldogulásáról fia már említett testamentumából értesülhetünk. Eszerint Ferencnek, akit 1623-ban Bethlen István familiárisai között tartottak számon,¹²¹ két nővére volt, akik öccsükhöz hasonlóan igen előnyös házasságot kötöttek. Tették ezt annak ellenére, hogy Váradi János halála megnehezítette a család életét, és ahogy Ferenc végrendeletéből

¹¹⁷ MNL OL F 2 IV. 279–280.

¹¹⁸ *Jeney-Tóth A.*: „... Urunk udvarnépe...” i. m. 204.

¹¹⁹ MNL OL F 2 V. 265–267.

¹²⁰ Erdélyi testamentumok V. Kora újkori marosvásárhelyi végrendeletek (1586–1689). Szerk. Rüszt-Fogarasi Enikő. Marosvásárhely 2014. 73–77.

¹²¹ *Jeney-Tóth A.*: „...Urunk udvarnépe...” i. m. 204.

kiderül, több birtokon is túl kellett adniuk, hogy „felszínen” tudjanak maradni. Elsősorban atyjuk Zaránd vármegyei birtokai közül zálogosítottak el néhányat, köztük a bukuresti birtokot mintegy 3000 forintért, így valószínű, hogy nem folytatta a család egyik tagja sem Várad János bányászati munkásságát. Majd anyjuk révén örökölt Hunyad vármegyei algyógyi birtok egy részétől váltak meg. Az is kiderül Várad Ferenc végrendelezéséből, hogy az atyjuk által megvásárolt Hercegány birtokot újra meg kellett váltaniuk 1000 forintért, még Bethlen István helytartósága idején.¹²² Visszakanyarodva a Várad örökösök házasságkötéseire, Várad Ferenc felesége a tekintélyes bihari nemesi családból származó Fráter Petronella lett, akinek az atya, Fráter István ítélőmester képviselte Bethlen Gábor erdélyi fejedelmet a nagyszombati, majd később a nikolsburgi béketárgyaláson, s a fejedelem tanácsúrrá is tette.¹²³ Idősebbik nővére, Erzsébet a már említett nagyhalmági Moga családba házasodott be, Várad János talán így akarta a kérdéses módon megszerzett birtokokat „legitimálni”.¹²⁴ Fiatalabbik nővére, Anna pedig a Doboka vármegyében birtokos kisjenői Nádudvari István felesége lett, aki a vármegyei tisztviselő köznemes „tipikus” példája lehet.¹²⁵ Várad Ferenc karrierjéről azon túl, hogy Bethlen István familiárisaként említik a források, semmit sem tudunk, valószínű, hogy visszatért ősei gyakorlatához, és az országos tisztségek helyett a vármegyei tisztségeket választotta, így Várad János halála után a család (újra) besimult a Hunyad megyei nemesség soraiba.¹²⁶ Végrendeletéből kiderül, hogy szülei rájuk hagyott birtokait külön „kezelték”, a családi birtok ősi magját képező kéméndi és bánpataki birtokokat, melyeket atyjától örökölt, ő is két fiára, Zsigmondra és Istvánra hagyta.¹²⁷ Anyjuk birtokait, azaz a korábbi Borbély birtokokat osztották fel Ferenc és nővérei egymás között, és hagyták utódaikra.¹²⁸

¹²² Erdélyi testamentumok V. i. m. Uo. Bethlen István helytartói tevékenységére nem a teljesség igényével lásd *Oborni Teréz*: Bethlen Gábor utasítása helytartójának, Bethlen Istvánnak (1620). *Történelmi Szemle* 49. (2007) 249–261.

¹²³ *Nagy I.*: Magyarország családai i. m. IV. 257–259., illetve *Horn Ildikó*: A fejedelmi tanács Bethlen Gábor korában. *Századok* 145. (2011) 1012.

¹²⁴ Erdélyi testamentumok V. i. m. 73–77.

¹²⁵ *Nagy I.*: Magyarország családai i. m. VIII. 30.

¹²⁶ A gyulafehérvári udvarbíró leszármazottainak házassági szokásai is ezt támasztják alá. Lásd *Kis Bálint*: Erdély régi családjai. A Barcsai család (harmadik és befejező közlemény). *Turul* 12. (1894) 184. III. tábla.

¹²⁷ Várad Zsigmond 1654-ben tett kiskorú öccse, István nevében is tiltást a gyulafehérvári káptalan előtt, mert anyjuk a kéméndi ősi jószágból házasította ki nővérüket, Máriát. Lásd Hunyadmegyei oklevéltár. Oklevelek és kivonatok az Országos Levéltárból. Kun Róbert hagyatéka. In: Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve X. Szerk. Veress Endre. Déva 1899. 92.

¹²⁸ Erdélyi testamentumok V. i. m. 73–77.

„az Varadi vagy Borbélj Ersebettől valo familia kepeben”¹²⁹

Ez a mondat Kun Gergely hunyadi birtokos végrendeletében szerepel, ahol azt írja le, hogy Nádudvari István a Váradi család képviselőjében hogyan próbált protestálni a kincstári birtokfoglalás ellen. Az idézett mondat azért érdekes, mert kiderül belőle, hogy a Váradi családot Borbély Erzsébet révén (is) tartották számon a vármegyében, ez pedig alátámasztja a korábban leírt megállapítást, miszerint milyen fontos volt egy feltörekvő nemes életében az a bizonyos találkozás, esetünkben Borbély Györggyel.

A fentiekben vázolt két életút számos ponton eltér egymástól, de abban mindenképpen megegyezik, hogy a megfelelő patrónus kiválasztása és előnyös házasság megkötése nélkül a korabeli Erdélyben igen nehéz lett volna a társadalmi emelkedés és a vagyoni gyarapodás, ez alól a kincstári vonalon dolgozó tisztviselők sem voltak kivételek. Az is érdekes kérdés, hogy a felemelkedő generáció milyen sikerrel vitte át örököseire a társadalmi mobilitásban elért pozícióit. Sem Gyarmati Gergely, sem Váradi János esetében nem lehet kijelenteni, hogy ez teljes mértékben sikerült volna. Gergely deáknál sejteni lehet, hogy a kincstári hivatal és a hozzá kapcsolódó szaktudást talán sikerült továbbadnia, de karrierjének megtörése megnehezítette fia boldogulását. Váradi János fia pedig nem folytatta atyja munkáját, bár társadalmi pozícióit sikerült megőriznie.

A két pálya közötti legfőbb különbség területi jellegű. Gyarmati Gergely deák az erdélyi állam központjában munkálkodott, közel az udvarhoz, szoros kapcsolatban a többi központi hivatal tisztviselőivel. Váradi János karrierje ezzel szemben egy vidéki gazdasági hivatalban indult el, majd szép lassan „közeledett” a központ felé. Nem tudjuk, hogy volt-e a klasszikus értelemben vett literátusi végzettsége, pályája alapján azonban a gazdasági értelmiség soraiba helyezném, ugyanis a korabeli vármegyei tisztségeket viselő nemesi életúttól merőben eltér sorsának alakulása.

Gyarmati Gergely karrierje azt is jól példázza, hogy a kincstári igazgatásban hiába voltak nagy lehetőségek, ugyanakkora felelősséggel is járt itt dolgozni, és volt, aki belebukott. A szakértelem és hozzáértés azonban a legtöbb esetben meghozta gyümölcsét, hiszen Váradi János legalább öt fejedelmet szolgált ki élete során.

¹²⁹ Erdélyi testamentumok IV. Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei (1661–1723). Szerk. S. Tüdös Kinga. Marosvásárhely 2011. 57.

SOCIAL MOBILITY IN THE TRANSYLVANIAN FISCAL ADMINISTRATION
(1571–1629)

by Petra Mátyás-Rausch

SUMMARY

The paper explores the career types and related opportunities of social elevation offered by service in the fiscal administration of Transylvania from the time of the accession of Prince István Báthory to the death of Gábor Bethlen. Using two case studies it demonstrates that the fiscal administration offered an ideal springboard for the ambitious petty nobility with more professional expertise than wealth, even if the channels of social elevation became considerably restricted during the reign of Gábor Bethlen. The cases analysed in the paper also prove the key role played in terms of both social advance and maintaining the new positions acquired by advantageous marriages contracted at the proper time, for none of the officials who figure in the paper could have accomplished their continuous social and professional climbing without the social network provided by their consorts. Interestingly, not all persons with a successful professional career proved able to secure similar success in the next generation, although their heirs were generally successful in preserving the social capital produced by the social rise.